

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ЈУЖНЕ ГРАНИЦЕ ЦРНЕ ГОРЕ (1878—1913)

О дипломатској историји Црне Горе за вријеме источне кризе 1877—1878. г., као и балканских ратова 1912—1913. г., доста је писано и прије и после другог свјетског рата. Колико је познато, ипак нико није обратио нарочиту пажњу историји државних граница некадашње црногорске државе од прије 1914. године. У свим радовима који говоре о догађајима било 1878. било 1913. године помињу се, наравно, територијална питања и промјене државних граница, кад се представљају одредбе мировних уговора,¹ али питање постанка и изгледа појединих граничних линија није досад, као се чини, систематски обрађено.

Године 1878, 1880. и 1913. повезане су са територијалним проширењем црногорске државе. Само у првом случају — у 1878. г. — дошло је до промјене граница, такође према сјеверу. Али у истој години црногорска територија је проширена и према југу, што је промијењено двије године касније. У трећем случају, г. 1913, дошло је до проширења према истоку и према југу. Свакако је највише мијењана јужна граница. И то је управо онај дио црногорских граница који има најбогатију или најсложнију прошлост у погледу дипломатске историје. Сјеверна и источна граница остале су непромијењене између 1878. и 1918. године. Око јужне било је прилично спорова и погађања између 1878. и 1880. године, као и после настанка нове албанске државе у 1912. години.

Зато вриједи поклонити нарочиту пажњу историји јужне границе Црне Горе, која представља врло интересантан саставни дио политичке и дипломатске историје црногорске државе

---

¹ Овдје треба нарочито поменути рад Ј. Вукића: *Плавско-Гусињска афера и ослобођење Улциња 1880. год.* (Сарајево 1929), а из најновијег времена долазе у обзир радови др Н. Ражњатовића: *Црна Гора и Санстефански мир* („Ист. записи“ XXXIII/3—4, 1976), *Спровођење одлука Берлинског уговора о Црној Гори* (Зборник поводом 100-годишњице устанка у Босни..., Сарајево 1977) и др.

пред крај XIX и почетком XX вијека. У овом напису говориће се о том питању само у општим потезима, али то може дати потстрека за опширнија истраживања.

I

До велике источне кризе седамдесетих година XIX вијека, све су државне границе ондашње Књажевине Црне Горе, опколене само турском територијом, утврђиване путем локалних споразума са сусједним турским властима, било са босанским и херцеговачким, било са скадарским пашама. То нијесу били међународни уговори у правом смислу ове ријечи, и Турска — као што је познато — није признавала да је Црна Гора самостална држава и да су њене границе исте врсте као, рецимо, ондашња граница између Османске Царевине и Краљевине Грчке.

Тек је црногорско-турски рат од 1876. године требало да доведе до првог покушаја да се територија Црне Горе одреди међународно признатом границом. Такав је предлог поднијет на посљедњем састанку амбасадора великих сила у Цариграду, 3/15. јануара 1877. године. Према том предлогу, Црна Гора је требало да добије знатно проширење у правцу Херцеговине и Новопазарског Санџака, а такође на југу. Представници сила жељели су да се Црној Гори додијеле крајеви насељени племенима: Кучи-Дрекаловићи, Кучи-Крајина и Васојевићи, дуж ријеке Цијевне све до њеног ушћа у Морачу, са градовима Спужом и Жабљаком. Није се помињала Подгорица, а није било говора ни о изласку на Јадран, али је била подвучена потреба да се осигура слобода пловидбе Бојаном.²

Додуше, овај предлог није могао бити остварен због прекида рада Цариградске конференције, али ипак није заборављен. Он има за нас свој битан значај, јер је постао извор за касније одлуке у погледу јужне црногорске границе. О томе ћемо говорити у сљедећем одјељку овог написа.

Иначе, из саджине овог предлога види се да би већ онда, уколико би он био прихваћен, Црна Гора добила знатно проширење према југу. Наиме, уколико би граница била повучена ријеком Цијевном, Црна Гора би морала добити не само Жабљак и Спуж него чак и Подгорицу, како нам каже и поглед на географску карту.

А ако би нова граница ишла даље до Лима (у који Цијевна не утиче), Црна Гора би морала добити Гусиње, па можда чак и Плав.³ Додуше, мора се претпостављати да је горе наведени

² Текст: G. Noradounghian, ed. *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, III (Paris 1902), с. 481. Види у Прилогу, I.

³ Тако се барем чини ако се погледа географска карта.

предлог имао само општи карактер и да није био утемељен на детаљном познавању прилика и стања ствари на лицу мјеста. То су биле вјеројатно тежње књаза Николе и вјеројатно су имале подршку руске дипломатије. Ово би требало још детаљније изучити. Изгледа, свакако, да се није узимало у обзир колико су у оно вријеме Турци држали до посједа Подгорице. Још није онда, почетком 1877. године, био избио велики албански национални покрет, и европска дипломатија није знала да ће се један дио становништва баш оних крајева успротивити проширењу црногорске државе према југу.

Али од велике је важности то што се тада први пут расправљало на међународној дипломатској конференцији о питању црногорских граница и о потреби да се оне означе и утврде, што би Турска морала поштовати. У предлогу су били поменути градови Спуж и Жабљак као мјеста на која Црна Гора има право. Они су били од битног значаја са стратегијског гледишта, и то је морало бити познато и руској дипломатији. Није познато да ли је тада и бечка влада заузела неки одређен став према могућности проширења Црне Горе према југу, али је вјеројатно да би то она више вољела, само да црногорску експанзију одврати од Херцеговине. Није још било дошло до изразитог интересовања Аустро-Угарске за Албанију, што је касније толико отежавало све црногорске покушаје проширења у томе правцу.

II

У рату против Турске, вођеном непрекидно од 1876. године све до краја јануара 1878, Црна Гора је постепено заузела знатну територију у свим правцима изван својих дотадашњих граница.

Главни напори цетињске владе кретали су се у правцу Херцеговине, а такође изласка на Јадран. Ту су, у оба правца, добијени знатни успјеси, на Приморју освајањем Бара и Улциња у јануару 1878. године. Мање се пажње поклањало војничким акцијама према југу, те су добици у том предјелу били сразмјерно незнатни. Све до примирја Црногорци нијесу успјели да освоје Подгорицу, јер су тек у посљедњим данима рата отпочели већу акцију у томе правцу. Ондашња Црна Гора није била војнички тако јака да би истовремено освајала земљиште на сваку страну. Оно што је заузето баш пред примирје (пored осталог чак и Диноша) није било од већег значаја у поређењу са добијањем Никшића, Бара и Улциња. Изгледа да је књаз Никола пропустио прилику која се овдје пружала, али, како ћемо видјети, баш овдје није било потребно да много ратује да би нешто добио. Тамо гдје је водио упорне борбе морао се ипак одрећи знатног дијела онога што је успио освојити. За главног

противника црногорске експанзије, за Аустро-Угарску, Скадарски вилајет био је од мање важности него Херцеговина.⁴ Зато је Црна Гора имала изгледа да на југу добије без борбе више него на сјеверу, гдје је толико ратовала.

Привремено је изгледало да ће се све повољније свршити по Црну Гору, захваљујући руској побједи и плановима Русије у погледу хегемоније на читавом Балкану.

Већ је у споразуму о примирју, закљученом у Једрену 19/31. јануара 1878, било предвиђено (чл. 2) да Црна Гора, осим тога што ће Турска коначно признати њену независност, добије „територијално повећање еквивалентно ономе што јој је пресудом ратне среће пало у руке“⁵. Ова стилизација била је амбивалентна: није речено да ће Црна Гора задржати баш све што је заузела, али ће њени добици свакако по величини одговарати ономе што је њена војска тада држала. Русија је унапријед допуштала могућност да се на једној страни нешто одузме а да се на другој отприлике исто толико добије. Могло је то стајати у вези управо с тим да је руској дипломатији било познато колико Аустрија зазира од црногорске експанзије према Херцеговини.

Пошто је ратна срећа Црној Гори дала много више на сјеверу него на југу, те није било изгледа да ће јој сви добици у Херцеговини и Приморју бити остављени, Руси су предвидјели нужност уступака и одговарајуће накнаде у другим предјелима, иако би се у том случају радило о земљишту које су Турци још држали, као нпр. о Подгорици или Жабљаку. Црногорски успјех у Приморју сигурно је био у очима руске дипломатије једна корисна чињеница, ако би се у будућности размишљало о некој руској ратној бази на Јадрану.

Засад, ипак, док није још дошло до отвореног сукоба с Аустро-Угарском, а штавише и са Енглеском, Русија је наметнула Турској у Сан-Стефану мировни уговор који је Црној Гори давао (у чл. 1) не само све што су Црногорци освојили него и много више, тако да је дотадашња црногорска територија била утростручена. На југу је тај мировни уговор додјеливао Црној Гори не само Бар и Улцињ све до Бојане већ и Жабљак, Спуж, Подгорицу, а у источном правцу Гусиње и чак Плав. Будућа граница Црне Горе према Албанији из 1913. године овдје је први пут нацртана.

Али је исти члан мировног уговора одређивао да ће дефинитивна линија границе бити утврђена од једне „европске комисије“ која ће моћи унијети неке промјене у горе наведени „општи нацрт“⁶.

⁴ Али се Аустрија одавна бринула за сјевероалбанске католике.

⁵ Види такође: Н. Ражњатовић, н. чл. с. 400 и даље. — Прилог, II.

⁶ Текст види у Прилогу, III. Ту се предвиђала могућност евентуалне замјене територија.

Вриједи забиљежити да је само у случају граница Црне Горе руска дипломатија предвиђала учешће неких других европских сила, вјероватно из обзира према Аустрији. Јер нпр. нова граница између Србије и Турске била би утврђена радом једне српско-турске комисије, а граница између вазалне Бугарске и Турске — радом руско-турске комисије — у оба случаја, дакле, без учешћа других држава (чл. 3. и 6. мировног уговора).

Санстефански мировни уговор остао је на хартији. Док још није било познато да ће бити поништен, цетињска влада, а нарочито књаз Никола, били су веома задовољни и осјећали су велику захвалност према Русији. Нијесу схватили да због незадовољства других великих сила, нарочито Аустро-Угарске и Енглеске, нема никаквих изгледа да ће тај уговор остати на снази. Нијесу такође, по свој прилици, на Цетињу слутили колико ће негодовања изазвати територијалне одребе уговора код најближих сусједа Црне Горе на југу — код албанских политичара који су Скадарски вилајет сматрали за чисто албанску својину и нијесу жељели да било шта буде од њега отцијепљено и да су истог мишљења у Косовском (Призренском) вилајету, чији је саставни дио чинило земљиште око Плава и Гусиња.⁷

Аустријски притисак и албански отпор учинили су да Црна Гора изгуби знатан дио онога што је њој додijелио Санстефански уговор, чак ако би он у својим осталим дјеловима и био уведен у живот. А Русија, борећи се да сачува оно што јој је изгледало најважније, није могла поклањати много пажње другоразредним елементима, као што је у новој ситуацији за њену дипломатију морало бити очување свих добитака Црне Горе. До уступака је морало доћи, а они су морали бити већи тамо гдје је противник био јачи — на сјеверу и на јадранској обали, а мањи тамо гдје је противник био једна већ побијеђена држава. Међутим, није се узимало у обзир да овдје постоји један европској дипломатији још непознати фактор — албански национализам.

Иначе, овдје није мјесто да се детаљно расправља о дипломатској борби око поништења Санстефанског уговора.

III

Један нов конгрес европских сила, на који је Русија морала пристати под притиском, сазиван је у јуну 1878. у Берлину. Наравно, према схватању надувене и уображене дипломатије „великих“, није се предвиђало учешће оних о чијим се правима

⁷ Ипак се морамо чудити што Никола I и његови министри нијесу били боље упућени у мишљење албанских политичких кругова и што нијесу рачунали са неким изненађењима с њихове стране!

и интересима имало расправљати и одлучивати. Само се, као из самилости, мањим народима допуштало да пренесу своје жеље високом форуму, али без икакве обавезе „великих“ да се те жеље и уваже. Руска дипломатија, која је једина могла да подржи интересе Јужних Словена, била је и сувише у незгодном положају да би могла нешто више за њих урадити. Једино је могла нешто постићи ако би направила неке уступке Аустро-Угарској, дакле повратком својој пређашњој политици, из 1876—1877. године.⁸

Жртвом овакве дјелатности „великих“ постали су и територијални добити Црне Горе, њена освојења у рату и оно што јој је додијелио Санстефански уговор. Питање црногорских граница није било за руску дипломатију од прворазредне важности, па је она на Берлинском конгресу релативно слабо подржавала интересе Црне Горе, препуштајући западну половину Балканског полуострва барем дјелимично Аустро-Угарској, само да одбрани што је могуће више у његовој источној половини. Може се чак рећи, Црна Гора и није толико рђаво прошла, колико се то у таквој ситуацији могло очекивати. А цетињска је влада ипак морала да тражи наклоност Беча, али за уступке у питању Херцеговине. То јој је омогућило да нешто више сачува на јужном сектору својих граница.

Берлински конгрес је радио од 13. јуна до 13. јула 1878. године. То је било доба када је на Балкану већ био избио на површину један нови фактор — албански народни покрет.⁹

Три дана прије отварања Конгреса, 10. јуна, састао се у Призрену скуп албанских делегата, који је одлучио да се Албанци морају успротивити присаједињењу Црној Гори било којег дијела Скадарског или Призренског (Косовског) вилајета. Ту се радило нарочито о Плаву и Гусињу, гдје је албански елемент био прилично јак и гдје црногорска војска за вријеме рата није успјела да продре, па онда о Улцињу и Подгорици.

Цариградска влада, иако не баш одушевљена појавом албанског покрета, који је могао постати опасан и по турску владавину на Балкану, у датом тренутку била је задовољна што је нашла савезнике против Црне Горе.

На Берлинском конгресу први пут се говорило о питању црногорских граница на осмој сједници, 28. јуна 1878. г.¹⁰ Ту је турска делегација скренула пажњу представницима сила да су

⁸ Ту се ради о аустријско-руским споразумима о Балкану, закљученим 8. јула 1876. у Рајхштату (Reichstadt, сада Закиру у Чехословачкој), 15. јануара и 18. марта 1877. у Будимпешти.

⁹ Због непознавања албанског језика, писац овог чланка не може овдје навести ове изворе; види чланке Е. Плана и Ш. Рахимија у нав. сарајевском зборнику из 1977. г. На западним језицима има прилога у »Studia Albanica« (Тирана).

¹⁰ G. Noradounghian, н. дј., IV (Paris 1903), с. 66.

у Сан-Стефану Црној Гори били додијељени дјелови турске државе „који нијесу никада били заузети од црногорских оружаных снага“. Била су поменута мјеста као Рожаје, Гусиње, Спуж и Подгорица, с тиме да су то крајеви насељени Албанцима. У меморандуму поднијетом Конгресу Турци су тражили да се ови предјели не додијеле Црној Гори, него да буду остављени Турској, и да се Турској врати Бар (ово значи и Улцињ). Пристајали су само да уступе Црној Гори Сутоморе (Спич), да тако ипак добије излаз на Јадран (у Цариграду још нијесу знали за аустријске апетите у односу на тај дио обале).¹¹

Касније, на десетој сједници, 1. јула, Аустријанци су предложили да се питање црногорских граница препусти нарочитој комисији за разматрање. С тим су се Руси сложили. Аустро-Угарска је била вољна да Црној Гори препусти Бар, уз извјесне услове, иако је Турска опет тражила да се Бар врати њој, „који је албански“.¹²

Извјештај поменуте комисије, базиран на руско-аустријском споразуму, предвиђао је ипак да Црна Гора добије у јужном сектору већину онога што јој је додјелио Санстефански мировни уговор, укључујући Спуж, Жабљак, Подгорицу, па чак и Плав и Гусиње, као и Бар, али без Сутомора¹³ и без Улциња, за који је изричито било предвиђено да се врати Албанији (што је, наравно, значило: Турској).¹⁴

Предлог комисије је примљен од пленума Конгреса на сједници од 4. јула. Онда је утврђено да ће Спич (Сутоморе) бити „присаједињен Далмацији“, дакле анектиран од Аустро-Угарске. Узалуд је турски делегат поново тражио да се и Бар врати „Албанији“ и да Подгорица, Гусиње и Плав остану за Турску.¹⁵

Дефинитивно су горње одредбе потврђене у чл. 28—29 Берлинског уговора, потписаног 13. јула 1878. Силе, наравно, нијесу узеле у обзир гледиште црногорске владе.

Али један дио горњих одредби није уведен у живот. Због оружаног отпора албанских добровољаца, не само толерисаног већ и подржаваног од турске владе, Црна Гора није успјела да заузме Плав и Гусиње. Није помогла ни интервенција специјал-

¹¹ Исто, с. 72—74 (види Прилог, IV). Noradounghian овдје не наводи да је овај текст поднијет од турске делегације, али је његова садржина за ово сигуран доказ.

¹² Исто, с. 92 и 95—96. — Ту су први пут увршћене одредбе које су послје готово буквално употријебљене у чл. 28, и 29. Берлинског уговора, као општи нацрт будуће црногорске границе и услови у вези са Баром и црногорском обалом.

¹³ Наравно, сви ондашњи документи говоре само о Спичу (Spizza).

¹⁴ Интересантно је да се овдје употребљава један историјски назив који онда није постојао као назив провинције.

¹⁵ Noradounghian, IV, с. 109. — Турци су пристајали да се Спич остави Црној Гори.

не међународне комисије, коју Албанци нијесу уопште пустили на земљиште о којем се радило. У Цариграду су се правили немоћним према албанском покрету, настојећи да избјегну употребу оружаних снага против добровољаца Албанске лиге. Истурпљена ратом, вођеним све од 1876. године, Црна Гора није била у стању да савлада отпор Албанаца.¹⁶

Ипак се може рећи да је Црна Гора прилично добро прошла у Берлину што се тиче њене јужне границе. Добила је и неке предјеле које сама није била освојила, прије свега Подгорицу, Служ и Жабљак, што је било од великог значаја и са стратегијског и са економског гледишта. Њена територија није, додуше, утврђена као што је то предвиђао Санстефански мир, али јесте удвостручена, а баш на јужном сектору санстефански добици били су већином сачувани. У накнаду за Плав и Гусиње добила је Црна Гора у новембру 1880. године поново Улцињ, чиме је њена граница враћена на Бојану.¹⁷ Али је и тај нови комад јадранске обале дошао под контролу Аустро-Угарске, која је зазирала од руског, а такође и италијанског интересовања за источни Јадран.

Овдје се може указати на два сектора јужне црногорске границе према Албанији из раздобља 1878—1880 — који потичу заправо још из санстефанских одредби преузетих Берлинским уговором:

1) Сектор источно и јужно од Подгорице, прво дуж врхова који раздавају Куче од Климента, па онда дуж Хотског и Кастратског залива;

2) На обалу Јадрана од ушћа Бојане па дуж ове ријеке према сјеверу и сјевероистоку до границе ондашњег улцињског среза (казе).

IV

Посљедња модификација јужне црногорске границе потиче из 1913. године и у вези је са утврђивањем сјеверне границе нове самосталне албанске државе, извршеним од Конференције амбасадора у Лондону почетком марта 1913. г.

Црна Гора није успјела да очува све што је након тешких бојева освојила у првом балканском рату 1912/13. године (укључујући и Скадар). Проширење црногорске територије у јужном

¹⁶ Види: Н. Ражњатовић, нав. чланак *Спровођење одлука... у сарајевском зборнику из 1977. г.*, с. 296 и сл.

¹⁷ Дне 31. марта (12. априла 1880. у Цариграду је потписан црногорско-турски споразум који је предвиђао да Плав и Гусиње остану у Турској, али да Црна Гора добије у замјену другу територију. Види Прилог, VIII. О Улцињу: Н. Ражњатовић, н. дј., 301—302. Прилог IX.

правцу било је повезано са питањем сјеверне албанске границе и са држањем Аустро-Угарске, која је подржавала албанске интересе. За оно што је ипак добила, Црна Гора је имала да захвали погађању између Беча и Петрограда, Русија је подржавала Црну Гору и Србију, и прилично је успјела да редуцира противничке захтјеве.

Одлука сила од 3. марта 1913. године, која је одредила сјеверну и сјевероисточну границу нове албанске кнежевине,¹⁸ проширила је црногорску територију у три сектора:

1) уз Бојану, гдје је црногорски посјед десне обале ове ријеке био удвостручен (све до села Горица), тако да је нова граница ишла врховима брада до Скадарског језера, од којег је Црна Гора сада добила још један јужнији дио; само Тарабош је требао да остане Албанији;

2) југоисточно од Подгорице (садашњег Титограда), тако да је граница сада пролазила готово правом линијом од Хотског залива према сјевероистоку, између црногорских Груда и албанских Хота, Кастрата и Климената;¹⁹

3) јужно од Андријевице, гдје су Црној Гори враћени Плав и Гусиње. А даље одатле, у Метохији, долазило је у обзир питање разграничења са Србијом, све до Баковице.

Кад линију нове границе из 1913. године упоредимо са пређашњом, видјећемо да се она дјелимично слаже са предлозима из 1878. г. и да је Црна Гора овдје успјела да поврати знатан дио оне територије коју је изгубила поништењем Санстефанског уговора и ревизијом берлинских одредби, проведеном 1880. г.

Наиме, југоисточно од ондашње Подгорице враћена је углавном санстефанска граница са Тузима и Диношом. Добитак Плава и Гусиња, послвије 35 година, такође је реализовао оно што је Црној Гори било тада додјељено, а што она није могла заузети.

Садашња јужна граница СР Црне Горе (на овом одсјеку то је истовремено граница између СФР Југославије и НР Албаније) има као темељ одредбе не толико Берлинског колико још Санстефанског уговора, јер су повлачењем линије 1913. г. враћени губици који су дошли као посљедица промјена проведених у Берлину (у поређењу са Санстефанским уговором), као и они из 1880. године.

¹⁸ Текст ове одлуке може се наћи у свим зборницима дипломатских докумената у вези са догађајима 1912—1913. г. Овдје према: *Österreichisch-Ungarisches Rotbuch Ereignisse am Balkan 1912—1913* (Беч 1914), №№ 314, 316, као и у потпунијем издању *Österreich-Ungarns Aussenpolitik ... 1908—1914* (Беч 1930), V, №№ 6055—6066.

¹⁹ Али се на садашњим картама види да су Хоти остали у Албанији.

Ова граница представља једно компромисно рјешење између пребашњих црногорских и албанских захтјева. Наиме, црногорски кругови су некада тражили Скадар и један дио сјеверне Албаније, али су и с албанске стране крајеви око Улциња, Подгорице, Гусиња и Плава тражени за Албанију.²⁰

Др Хенрик Батовски

ПРИЛОГ

Пошто неки текстови дипломатских докумената нијесу увијек лако приступачни, сматрамо да ће бити корисно за читаоце да се цитирани у чланку текстови наведу у оригиналу.²¹

I. — Из Протокола Цариградске конференције 1876—1877. г:

(№ 9. Séance du 3/15 Janvier 1877)

Monténégro

Rectification des frontières du Monténégro avec annexion des Banyani, Piva avec Nikchitch, Drobnjak avec partie de Charantzi, le district de Kolachine, les Kutchi-Drekalovitchi, les Kutchi-Kraïni, les Vassoïevitchi de la Zievna au Lim, les Maly, et Vely Brdo, Spouz et Zabliak.

Commission internationale de délimitation ad hoc.

Liberté de navigation et neutralisation sur la Boyana.

(G. Noradounghian, ed., Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman, III (Paris 1902), p. 481).

II. — Чл. 2. Прелиминарног мировног уговора између Турске и Русије, Једрене, 19/31. јануара 1878:

L'indépendance du Monténégro sera reconnue. Un accroissement de territoire équivalent à celui que le sort des armes a fait tomber entre ses mains, lui sera assuré. La frontière définitive sera fixée ultérieurement.

(Исто, III, p. 507).

²⁰ Ове је крајеве италијански фашизам додијелио потчињеној му националистичкој Албанији после распада старе Југославије 1941. г.

²¹ Сви се географски називи, било како погрешно писани у изворима, овдје наводе према оригиналу — без исправки.

III. — чл. 1. мировног уговора у Сан-Стефану, 19. II/3. III 1878:

Afin de mettre un terme aux conflits perpetuels entre la Turquie et le Monténégro, la frontière qui sépare les deux pays sera rectifiée conformément à la carte ci-annexée,²² sauf la réserve ci-après, de la manière suivante:

De la montagne de Dobrostitza, la frontière suivra la ligne indiquée par la Conférence de Constantinople jusqu'au Korito, par Bilek. De là, la nouvelle frontière ira à Gatzko (Metochia Gatzko appartendra au Monténégro) et vers le confluent de la Piva et de la Tara, en remontant au Nord par la Drina, jusqu'à son confluent avec le Lim. La frontière orientale de la Principauté suivra cette dernière rivière jusqu'à Priépolié et se dirigera par Rostraj [!] à Sukha Planina (laissant Bihor et Rostraj au Monténégro), en englobant Rogovo, Plava et Gusinje; la ligne frontière suivra la chaîne des montagnes par Shlieb, Paklen et le long de la frontière de l'Albanie du Nord²³ par la crête des monts Koprivnik, Baba vrh, Bor vrh jusqu'au sommet le plus élevé de Prokleti. De ce point la frontière se dirigera par le sommet de Biskaschik et ira en ligne droite au lac de Ljliceni-Hoti.²⁴ Partageant Ljiceni-Hoti et Ljiceni-Kastrati, elle traversera le lac de Scutari pour aboutir à la Boyana, dont elle suivra le thalweg jusqu'à la mer. Niksitch, Gatzko, Spouje, Podgoritza, Zabliak et Antivari resteront au Monténégro. // Une commission européenne, dans laquelle seront représentées la Sublime Porte et le Gouvernement du Monténégro, sera chargée de fixer les limites définitives de la Principauté, en apportant sur les lieux, au tracé général, les modifications qu'elle croirait nécessaires et équitables au point de vue des intérêts respectifs des deux pays et de la tranquillité, auxquels elle accordera de ce fait les équivalents reconnus nécessaires. // La navigation de la Boyana ayant toujours donné lieu à des contestations entre la Sublime Porte et le Monténégro, fera l'objet d'un règlement spécial qui sera élaboré par la même commission européenne.

(Исто, III, p. 509, 510).

IV. — Извод из меморандума поднијетог на 8. сједници Берлинског конгреса, 28. јуна 1878 („Annexe 2”):

(...) Pour le côté Sud, vu que les districts de Gussinié et Plava ne sont habités que par les Albanais et que ces districts ainsi que les villes musulmanes de Spouj et de Podgoritza n'ont jamais été occupées par les Monténégrins, il n'y aurait rectification de frontière qu'à partir du mont Ziva, d'où le nouveau tracé descendrait

²² Ову карту не налазимо у познатим штампаним зборницима дипломатских докумената.

²³ Види горе, напомена 14.

²⁴ Од албанског *liqen* = језеро (ради се о Хотском заливу).

le cours du ruisseau de Ripnizza, jusqu'au village de Fundina, tournerait autour de Podgoritza, de manière que les hauteurs environnantes du côté Nord-Est feraient partie du rayon de cette place, et rencontrerait l'ancien tracé en confluent de la Zeta avec la Moraca. // Le district d'Artivari, étant exclusivement habité par les Albanais, resterait sous la domination ottomane, et il n'en serait cédé aux Monténégrins que le port de Spitza, au moyen d'une petite rectification de frontière, laquelle du point Milujevic se dirigerait en ligne droite vers le village de Saint-Pettka situé au bord de la mer. // Cette Haute Assemblée aurait à statuer si, pour la partie du district d'Antivari occupée actuellement par les Monténégrins, un équivalent devrait leur être donné sur un autre point quelconque.²⁵

(Истро, IV, p. 73—74).

V. — Извод из протокола 12. сједнице, 4. јула 1878:

(...)²⁶ Elle [= la frontière] suivra ensuite les limites entre les tribus de Kuci-Drekalovici d'un côté et la Kucka-Krajna ainsi que les tribus de Klementi et Grudi de l'autre, jusque dans la plaine de Podgoritza d'où elle se dirigera sur Plavnica, laissant à l'Albanie les tribus montagnardes des Klementi, Grudi et Hoti.

Ensuite elle traversera le lac près de l'îlot Gorica-Topal et à partir de Gorica-Topal, la frontière gagnera directement le sommet de la crête, d'où elle suivra la ligne du partage des eaux entre Megured et Kalimed, laissant Mirkovié au Monténégro et rejoignant la mer Adriatique à V. Kruci.

Au Nord-Ouest ce littoral sera limité par une ligne qui passera de la côte entre les villages Suzanne et Zubci pour aboutir à la pointe extrême Sud-Est de la frontière du Monténégro sur la Vrsuta-Planina.

L'annexion d'Antivari et de son littoral au Monténégro sera consentie aux conditions suivantes:

Les contrées situées au Sud de ce territoire, d'après la délimitation contenue dans le présent Protocole jusqu'à la Boyana, y compris Dulcigno, seront restituées à la Turquie.²⁷

La commune de Spizza, jusqu'à la limite septentrionale du territoire précisé dans la description détaillée des frontières, sera incorporée à la Dalmatie.²⁸

Le Monténégro jouira de la liberté de la navigation sur la Boyana. Il n'y aura pas de fortifications sur le parcours de la Boyana,

²⁵ Турци су мислили да Црна Гора добије накнаду у Херцеговини.

²⁶ Испуштен опис предлагане сјеверне границе.

²⁷ Овај аустријски предлог не говори више о Албанији, него о Турској.

²⁸ Хипокризиса: није се хтјело казати отворено: анектирано од Аустрије.

à l'exception de celles qui seraient nécessaires à la défense locale de la place de Scutari et qui ne dépasseraient pas la distance de six kilomètres de cette ville.

Le Monténégro ne pourra pas avoir des bâtiments de guerre ni de pavillon de guerre maritime.

Le port d'Antivari et toutes les eaux monténégrines seront fermés aux bâtiments de guerre de toutes les nations.

Les fortifications existantes entre le lac et le littoral sur le territoire monténégrin seront rasées et il ne pourra pas en être élevées de nouvelles.

La police maritime et sanitaire, tant à Antivari que tout le long de la côte du Monténégro, sera exercée par l'Autriche-Hongrie au moyen de légers bâtiments garde-côtes.

Le Monténégro acceptera la législation maritime en vigueur en Dalmatie. De son côté l'Autriche-Hongrie s'engage d'accorder sa protection consulaire au pavillon commercial monténégrin.

Le Monténégro devra s'entendre avec l'Autriche-Hongrie sur le droit de construire et d'entretenir à travers le nouveau territoire monténégrin une route et un chemin de fer.

Sur ces voies une entière liberté de communication sera assurée.

(Исто, IV, с. 107—108).

VI. — Извод из чл. 28. Берлинског уговора:²⁹

(...) La nouvelle frontière se confond ensuite avec les limites actuelles entre les tribus de Kuci Drekalovici d'un côté et la Kucka Krajna ainsi que les tribus de Klementi et Grudi de l'autre, jusqu'à la plaine de Podgoritzza, d'où elle se dirige sur Plavnica, laissant à l'Albanie, les tribus des Klementi, Grudi et Hoti. De là nouvelle frontière traverse le lac près de l'îlot de Gorica-Topal et à partir de Gorica Topal elle atteint directement les sommets de la crête, d'où elle suit la ligne de partage des eaux entre Megured et Kalimed, laissant Mirković au Monténégro, et rejoignant la mer Adriatique à V. Kruci. Au Nord-Ouest le tracé sera formé par une ligne passant de la côte entre les villages Susana et Zubci, et aboutissant à la pointe extrême Sud-Est de la frontière du Monténégro sur la Vrsuta-Planina.

(Исто, IV, с. 184—185).

VII. — Члан 28. Берлинског уговора — види горе, V:³⁰

(Исто, IV, с. 185).

²⁹ Испуштен опис сјеверне и источне границе Црне Горе.

³⁰ Овај члан буквално понавља аустријски предлог од 4. јула 1878.

VIII. — Црногорско-турски меморандум. Цариград, 31. III/12. IV 1880:

Les saussignés, dûment autorisés par leurs Hauts Gouvernements, sont convenus que le territoire de Gussigné-Plava qui, d'après le Traité de Berlin, devait faire partie du territoire du Monténégro, sera remplacé par d'autres territoires et qu'en conséquence la frontière entre les deux Etats sera tracée suivant la ligne bleue portée sur les six cartes paraphes par les soussignés et annexées au présent acte et suivant les indications inscrites au dos de chacune de ces mêmes cartes, c'est-à-dire qu'elle partira de la mer conformément au tracé proposé par le Commissaire anglais du point V. Kruci et suivra exactement ce tracé jusqu'au lac (cette partie de la frontière étant définitivement tracée, la Commission n'aura plus à s'en occuper que pour faire exécuter les travaux de bornage). De là, elle traversera en ligne droite le lac et, en passant par le milieu des golfes de Kastrati et Hoti, elle atteindra, par les sommets de monts Kuri et Hotti, la rivière Zum en amont du point indiqué sur la carte de l'état-major autrichien sous le nom de Serci. Depuis ce point, la frontière suivra le thalweg de la rivière Zem en remontant jusqu'au pied du mont Golich, lequel, ainsi que la ville Selcit, resteront à la Turquie. En quittant le Zem à Selcit, la frontière montera sur le col Sukotvile et suivra la crête de la montagne Jezuica. De là elle traversera la vallée de Vermos et se dirigera vers la cime du mont Stociza. Jusqu'à ce point, les cartes des Commissaires italien et russe serviront, à l'exception du point de Serci, de base. Depuis ce point, qui est le point extrême des cartes de Commissaires, le tracé suivra la ligne indiquée sur la carte autrichienne paraphée, carte qui servira de base à la délimitation à faire sur les lieux. Ainsi la ligne frontière longera la crête des montagnes par les cimes Sipovica, Zelentin, jusqu'à la cime du mont Visitor, d'où laissant le village de Velika au Monténégro, elle aboutira à Mokra-Planina, qui resera à la Turquie.³¹

(...)

Sawas. Voukovitch,³²

(Исто, IV, с. 261—262).

IX. — Споразум о предаји Улциња Црној Гори. Куња, 13/25. XI 1880:

Le délégué Ottoman et le Délégué Monténégrin, reunis à Kounia et ayant trouvé leurs pleins pouvoirs en bonne et due forme, sont convenus de ce qui suit:

³¹ Даље се овдје говори о источној граници Црне Горе (према Новопазарском Санџаку).

³² Турски министар спољних послова и црногорски изасланик у Цариграду.

Art. 1. La ville et le district de Dulcigno seront pacifiquement et régulièrement remis au Monténégro par le Gouvernement Impérial Ottoman.

(...)³³

(Исто, IV, с. 281—282).

X. — Рјешење Конференције амбасадора о сјеверној граници албанске државе, Лондон 3. III 1913:

La frontière de l'Albanie partira de la côte de l'Adriatique à l'embouchure de la Boyana, elle suivra le thalweg de ce fleuve jusqu'au village de Coritza, situé sur la rive droite, de là, elle atteint le sommet des montagnes séparant la Boyana du lac de Scutari en laissant le Taraboche à l'Albanie. Elle traverse le lac près du village de Dedire-Zogay qui reste à l'Albanie, jusqu'à la baie de Licheni-Hoti, d'où elle suit la frontière entre les tribus de Grouda et Hoti, cédées au Monténégro d'une part,³⁴ et les tribus de Castrati et Clementi d'autre part, laissant ces deux tribus à l'Albanie. Elle se confond ensuite avec les limites actuelles entre la tribu monténégrine de Koutchi d'un côté et la tribu de Clementi de l'autre côté, jusqu'aux territoires de Goussigne et Plava, elle laisse ces villes avec leurs dépendances au Monténégro,³⁵ en suivant la chaîne principale et la ligne de partage des eaux entre le Lim d'un côté et le Drin de l'autre. Elle quitte cette chaîne pour gagner la crête des collines au sud de la ville de Diakowa qui est laissée hors de l'Albanie (...)³⁶

Österreichisch-Ungarisches Rotbuch. Diplomatische Aktenstücke betreffend die Ereignisse am Balkan, 13. August 1912 bis 6. November 1913 (Wien 1914) №№ 314, 316; Österreich-Ungarns Außenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914, V (Wien 1930), №№ 6055—6066.

³³ Читав дугачки докуменат детаљно говори о начину војничке предаје (Улциња) од стране турских војних власти црногорским трупама.

³⁴ Види горе, напомена 19.

³⁵ Овдје свакако недостаје детаљан опис границе.

³⁶ Амбасадори сила нијесу хтјели предуприједити рјешење о Баковици, за коју се знало да је предмет спора између Црне Горе и Србије (види: др Д. Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, с. 63), па се због тога овдје каже само да ће тај град остати изван Албаније, али не и коме ће припасти.